

Anna Kołodziej-Zaleska

Uniwersytet Śląski
E-mail: anna.kolodziej@us.edu.pl

Michalina Iłska

Uniwersytet Śląski
E-mail: milska@us.edu.pl

Status socjoekonomiczny kobiet w okresie porozwodowym / *The socio- economic status of women after the divorce*

Abstract

The aim of this article is to present the results of research about the socio-economic status of women after divorce. 120 women after divorce participated in the survey. The women assessed their financial situation in the period before and after the divorce and the impact of divorce on their financial situation, housing and professional work. The results indicate that there is no difference in the assessment of the material situation before and after the divorce. The negative impact of divorce experienced especially women running a household alone, and a woman with two children. Living with a new partner or with second husband, and being the initiator or of the divorce process was associated with a positive assessment of the impact of divorce on the financial situation and housing.

Keywords: women; divorce, socio-economic status; material situation; household; work; new relationship after divorce; initiator of divorce; children

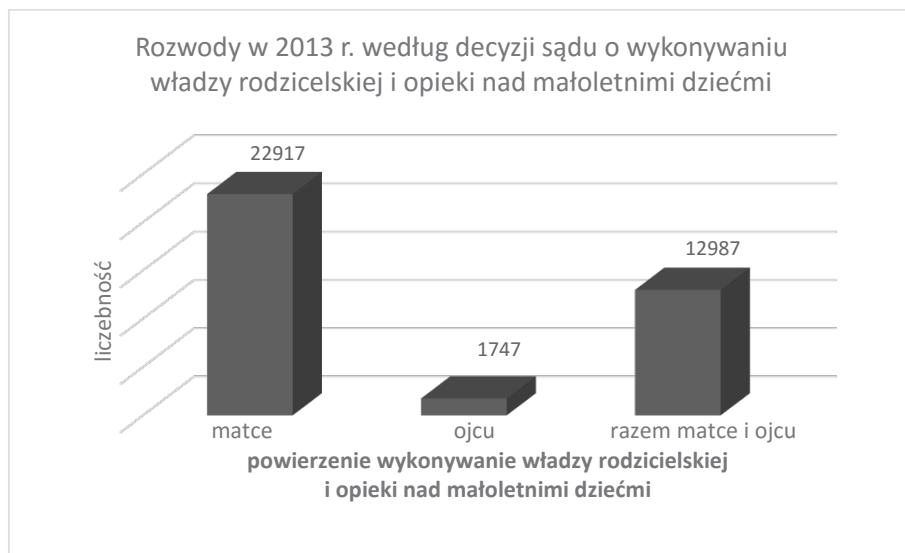
1. WPROWADZENIE

Wskaznik rozwodów w Polsce stale rośnie, a rozwody dotyczą coraz większą liczbę rodzin. Według Crane (2002) stale rosnąca liczba rodziców samotnie wychowujących dzieci w wyniku rozwodu stała się jedną z przyczyn, dla której badania nad ekonomicznymi skutkami rozwodu nabrały szczególnej wagi. Dla osób rozwodzących się oraz ich dzieci rozwód jest okresem przejściowym, czasem transformacji struktury życia. Jednocześnie stanowi jedno z najbardziej stresujących wydarzeń życiowych, wiąże się z przeżywaniem kryzysu, wpływa na jakość życia oraz poczucie dobrostanu (Beisert, 2000, Przybyła-Basista, 2006). Wiele z badań skoncentrowanych wokół problematyki rozwodu wskazuje na istniejące zależności pomiędzy pomyślnym przystosowaniem do sytuacji porozwodowej a zmiennymi socjodemograficznym, takimi jak: poziom

wykształcenia, zatrudnienie czy status ekonomiczny. Obniżenie standardu życia pod względem materialnym określane jest jako jeden z ważniejszych czynników ryzyka w procesie adaptacji do zmian po rozwodzie (Demo, Fine, 2010). Badania wskazują również, że po rozwodzie pogorszenia standardu życia i statusu ekonomicznego doświadczają szczególnie kobiety (Gaffal, 2010).

W tym kontekście znaczenie ma fakt, iż po rozwodzie sąd najczęściej przyznaje opiekę nad dziećmi matce, która staje się tym samym rodzicem „opiekunческим”. W roku 2013 władza rodzicielska i opieka przyznana została przez sąd w 59% procentach przypadków matce, w 33% przypadków obojgu rodzicom, tylko w 4,5% wyłącznie ojcom (Rocznik demograficzny GUS, 2014). Znikomy odsetek stanowią przypadki, w których władza przyznana jest oddzielnie matce i oddzielnie ojcu (w przypadku, gdy posiadają oni dwoje lub więcej dzieci) lub w których przy ograniczeniu władzy rodzicielskiej dziecko zostaje umieszczone w placówce wychowawczej bądź w rodzinie zastępczej (*Ibidem*). Wykres 1 przedstawia liczbę rozwodów w roku 2013 ze względu na powierzenie przez sąd wykonywania władzy rodzicielskiej i opieki nad dziećmi.

Wykres 1: Rozwody w roku 2013 według decyzji sądu o wykonywaniu władzy rodzicielskiej i opieki nad małoletnimi dziećmi

opracowanie własne na podstawie danych GUS (2014)

W przypadkach wspólnego wychowywania dzieci zazwyczaj matka przejmuje rolę rodzica „opiekunческого”. Nawet jeśli ojcowie w pełni wywiązują się z finansowych zobowiązań wobec dzieci, ekonomiczna sytuacja samotnych matek jest niestabilna. To z kolei ma negatywne długoterminowe konsekwencje dla dzieci: ich zdrowia, szkolnych osiągnięć oraz adaptacji do rozwodu (Amato, 1994).

Rozwód zazwyczaj prowadzi do dramatycznej redukcji dochodów przypadających na jedno gospodarstwo domowe. Dzieje się tak zwłaszcza dla rodzica opiekunческого, a rolę tę najczęściej pełnią matki (Walsh, 2003). Redukcja dochodów

przyczynia się do innych potencjalnie stresujących okoliczności, jak konieczność zmiany w zatrudnieniu, podjęcie dodatkowej pracy, kontynuowanie edukacji czy zmiana miejsca zamieszkania. Co więcej osoby o niskich dochodach doświadczają większej liczby stresujących zdarzeń, a jeśli same oceniają dochody jako niskie i niewystarczające, stres często utrzymuje się przez dłuższy czas (Walsh, 2003). W deklaracjach osób po rozwodzie nieadekwatny poziom dochodów jest podstawowym źródłem stresu. Koncentrując się na statusie socjoekonomicznym badania Symoens i innych (Symoens et al., 2014) pokazują, że rozwodnicy – co ciekawe – częściej niż osoby pozostające w małżeństwach posiadają pracę zarobkową oraz mają wyższy poziom edukacji, jednakże nie przekłada się to na ich lepszą sytuację finansową. Ich poziom dochodów jest znacząco niższy niż osób pozostających w małżeństwach i często wiąże się z doświadczaniem ubóstwa. Jednakże, porównując ze sobą tylko osoby rozwiedzione, okazuje się, że osoby, które mają pracę zawodową i wysokie dochody, doświadczają mniej trudności ekonomicznych po rozwodzie niż osoby, które mają niski lub średni poziom dochodów (Gaffal, 2010). Zgodnie z tym, co mówią inni badacze (Perrig-Chillo et al., 2015), poziom edukacji, status zawodowy oraz warunki ekonomiczne stanowią silne predyktory adaptacji po rozwodzie. Sprawy finansowe mają po rozwodzie kluczowe znaczenie, a porozwodowe zmartwienia związane z pieniędzmi należy traktować jako jedno z najsilniejszych stresorów.

Ekonomiczne konsekwencje rozwodu mogą być doświadczane przez jednego lub obu byłych małżonków jako obniżenie standardu życia. Po rozwodzie ważne jest odróżnienie dochodów faktycznych byłych małżonków od „jego” i „jej” dostępnych dochodów. Wysokie faktyczne dochody mogą wiązać się z wyższymi zobowiązaniami (np. wobec dzieci) i tym samym oznaczać niższe dostępne dochody (Gaffal, 2010). Podzielenie jednego gospodarstwa domowego na dwa bez wzrostu środków finansowych niewątpliwie przyczynia się do obniżenia standardu życia obu byłych małżonków. Często utrzymanie dwóch domów, dwóch rodzin okazuje się zadaniem ponad siły, nawet jeśli oboje z rodziców pracują (Crane, 2002).

Badacze dostrzegają różnice międzypłciowe odnośnie ekonomicznych konsekwencji rozwodu (Crane, 2002, Przybyła-Basista, 2006). W wielu krajach kobiety zwykle stają w obliczu pogorszenia sytuacji ekonomicznej w następstwie rozwodu, podczas gdy mężczyźni doświadczają mniej ekonomicznych zmian, mniejszego pogorszenia standardów życia, a czasem nawet poprawienia swojego ekonomicznego statusu (Gaffal, 2010). Samotne kobiety wychowujące dzieci są wyjątkowo zagrożone ryzykiem ubóstwa, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę statystyczne dane dotyczące różnic w wynagrodzeniu mężczyzn i kobiet na niekorzyść kobiet oraz fakt, iż po rozwodzie kobiety najczęściej stają się samotnymi matkami (*singiel parent*) (Gaffal, 2010). Również Crane (2002) stwierdza, że rozwód prowadzi do poważnego pogorszenia się warunków ekonomicznych kobiet i dzieci, a jednocześnie wiąże się często z polepszeniem stopy życiowej mężczyzn, dlatego można wysunąć wniosek, iż najbardziej dotkliwych skutków rozwodu doświadczają kobiety i dzieci. Ciekawą egzemplifikację tego problemu stanowią badania kanadyjskie (Finni, 1993, za: Crane, 2002: 16) zgodnie z którymi: w pierwszym roku po rozwodzie dochód samotnych matek zmniejszył się w przybliżeniu o połowę,

a mężczyźni prawie o jedną czwartą; u kobiet odnotowano nagłe pogorszenie warunków bytowych i choć po pewnym czasie ich sytuacja finansowa zaczęła się poprawiać, nadal pozostawała trudna; przez następne kilka lat po rozwodzie sytuacja ekonomiczna kobiet pogarszała się, podczas gdy mężczyźni cieszyli się satysfakcjonującą pozycją finansową; główną przyczyną takiej sytuacji były różnice w dochodach kobiet i mężczyzn oraz niewielkie alimenty wypłacane dla dziecka lub byłego małżonka. Często bowiem alimenty wypłacane na dzieci nie zapewniają zadowalających warunków bytowych ze względu na ich niską sumę, zwlekanie rodzica z ich uiszczeniem bądź trudności prawne związane z wyegzekwowaniem świadczeń alimentacyjnych (Crane, 2002: 18). Niektóre z badań wskazują, że duża liczba matek nie otrzymuje jakichkolwiek alimentów na dzieci (*Ibidem*).

Zgodnie z innymi badaniami średni dochód rodzin utrzymywanych przez samotne matki, których dzieci nie osiągnęły jeszcze osiemnastu lat, był o ponad połowę mniejszy od dochodu pełnych rodzin, a wielu wypadkach różnica ta wynosiła dwie trzecie (Laos, 1988, za: Crane, 2002: 16). Gorsze warunki ekonomiczne niewątpliwie przyczyniają się do pogłębienia szkodliwości efektów rozwodu. Wyniki podłużnych badań brytyjskich (McLean, Wadsworth, 1988, za: Crane, 2002) wskazują, że osoby, które przeżyły rozwód rodziców miały słabsze wyniki w nauce i zajmowały gorszą pozycję społeczno-ekonomiczną niż dzieci wychowywane z obojgiem rodziców lub te, których jedno z rodziców zmarło.

Nie można jednak wyciągać pochopnych wniosków z prowadzonych badań. Nie do końca można bowiem określić, w jakim stopniu rozwód przyczynia się do wymienionych wyżej konsekwencji pogorszenia się warunków bytowych dzieci (Crane, 2002: 17-18). Ponadto wyniki zakrojonych na szeroką skalę programów badawczych analizujących wpływ rozwodu rodziców na dzieci wskazują, że rozwód może oddziaływać na dzieci dwukierunkowo i mieć również pozytywne dla rozwoju dzieci skutki. Co więcej, dzieci sprawiają mniej kłopotów wychowawczych, jeśli mieszkają tylko z jednym rodzicem lub prawidłowo funkcjonującą rodziną powstałą w wyniku powtórnego małżeństwa rodzica po rozwodzie niż w skonfliktowanej rodzinie pierwotnej. Im bardziej funkcjonalna jest rodzina, w której wychowuje się dziecko, niezależnie od jej kształtu, tym lepiej dla dziecka (Crane, 2002: 22-23). Przedłużający się konflikt zarówno przedrozwodowy, jak i porozwodowy pomiędzy rodzicami szkodliwie wpływa na dzieci bez względu na kształt rodziny. Można zatem stwierdzić, iż przyczyną problemów dzieci, jest nie tyle sam rozwód, ile sposób radzenia sobie z trudnościami przez rodziców (Beisert, 2000, Crane, 2002). Zgodnie z badaniami m.in. Amato (2000) pozostawanie przez rodziców w nieudanych związkach małżeńskich ma znacznie bardziej negatywny wpływ na przyszłość dzieci niż sam rozwód. Dzieci rozwiedzionych rodziców wprawdzie gorzej funkcjonują pod względem psychologicznym i społecznym od tych, które dorastały w szczęśliwych rodzinach, ale lepiej niż dzieci, które dorastały w pełnych, lecz skonfliktowanych rodzinach (Amato, 1994, Crane, 2002).

Radzenie sobie z sytuacją rozwodu przez matkę, będącą rodzicem opiekuńczym, ma duże znaczenie dla efektywnego radzenia sobie przez dzieci z trudnościami będącymi konsekwencją rozwodu (Beisert, 2000). Można zatem stwierdzić, że

zasób, jakim jest samowystarczalność ekonomiczna samotnych matek, ma duże znaczenie. Jak potwierdzają badania poczucie kompetencji, ale też bycie zatrudnionym jest silnie związane z lepszym psychicznym funkcjonowaniem zwłaszcza u kobiet (Symoens et al., 2014). Często obserwuje się też, że dobrostan obniża się poprzez pogorszenie ekonomicznego standardu życia po rozwodzie (Baitar et al., 2012). Wprawdzie korelacja pomiędzy przychodami i szczęściem czy satysfakcją z życia jest generalnie mała, a relacje społeczne i wsparcie emocjonalne w dużym stopniu moderują szkodliwy wpływ stresu związanego z sytuacją ekonomiczną na relacje rodzinne i przystosowanie następujące po rozwodzie (Hetherington, Kely, 2002; za: Walsh, 2003).

Decydujący wpływ na sposób i skutki przeżywania kryzysu mają nie tyle czynniki, które kryzys wywołują, ile ich ocena i akceptacja. Subiektywna interpretacja sytuacji po rozwodzie wydaje się mieć większe znaczenie dla przystosowania niż sytuacja rzeczywista (Gaffal, 2010). Ten punkt widzenia potwierdzają Wang i Amato (2000), którzy badali predyktory przystosowania do sytuacji po rozwodzie, skupiając się na zasobach, postawach wobec rozwodu i definicjach rozwodu. Badacze stwierdzili, że osoba po rozwodzie może poradzić sobie z dużą ilością problemów, jeśli akceptuje zmiany, jakie zaszły oraz gdy widzi dla siebie możliwość drugiej szansy (Wang, Amato, 2000, Gaffal, 2010). W badaniach nad skutkami rozwodu konieczne jest uzyskanie subiektywnej oceny rozmiaru problematycznych doświadczeń (Wang, Amato, 2000). Jest ważne, co potencjalne stresory oznaczają do poszczególnych jednostek, np. utrata przyjaciół po rozwodzie może nie być stresująca, jeśli ci przyjaciele są spostrzegani jako przyjaciele byłego męża; przeprowadzka może być pożądana, jeśli wiąże się z przeniesieniem z dala od domu kojarzonego awersyjnie. Fakt, że subiektywna percepcja ma większe znaczenie niż obiektywna rzeczywistość odnosi się również – co zaskakujące – do sytuacji materialnej po rozwodzie (Wang, Amato, 2000). Obniżenie standardu życia po rozwodzie może być postrzegane optymistycznie i doświadczane pozytywnie, w sytuacji, gdy wiąże się z odzyskaniem kontroli nad posiadanymi dochodami (Wang, Amato, 2000, Gaffal, 2010). Odzyskanie poczucia kontroli nad życiem, pojawianie się przekonań o możliwości wprowadzenia zmian, przekonań wyrażających akceptację biegu wydarzeń i akceptację rozwodu dają szansę na szybsze odzyskanie równowagi po rozwodzie (Power, 1996). Poczucie kontroli nad sytuacją rozwodową oraz sposób jej rozumienia oraz interpretowania związany jest również z faktem zainicjowania procesu rozwodowego: bycia jego Inicjatorem (Pettit i Bloom, 1984, Thuen, 2001, Przybyła-Basista, 2006), przy czym pojęcie Inicjator definiowane jest jako osoba, która złożyła pozew rozwodowy.

2. CEL BADAŃ

Celem prowadzonych badań jest próba oceny sytuacji materialnej kobiet po rozwodzie. Ponadto badania mają na celu poznanie czynników, które mogą pozostawać w związku z oceną sytuacji materialnej dokonywaną przez kobiety po rozwodzie.

3. PYTANIA I HIPOTEZY BADAWCZE

Aby zrealizować powyższe cele, postawione zostały następujące pytania badawcze:

1. Jak badane kobiety oceniają swoją sytuację materialną retrospektywnie: w trakcie trwania małżeństwa i obecnie: po rozwodzie?
2. Jak badane kobiety oceniają wpływ rozwodu na ich sytuację „życiową”: materialną, mieszkaniową oraz na pracę zarobkową?
3. Czy ocena wpływu rozwodu na sytuację „życiową”: materialną, mieszkaniową oraz pracę zarobkową różni się w zależności od:
 - ilości posiadanych dzieci?
 - zamieszkiwania z dziećmi (bycia rodzicem „opiekuną”)?
 - zamieszkiwania i prowadzenia z kimś wspólnego gospodarstwa domowego po rozwodzie: z byłym małżonkiem, samodzielnie, z własnymi rodzicami, z nowym partnerem, drugim mężem?
 - faktu zainicjowania rozwodu?

Na podstawie licznych doniesień z badań na temat sytuacji materialnej kobiet po rozwodzie można postawić hipotezę, iż kobiety będą oceniały sytuację materialną w trakcie trwania małżeństwa jako lepszą niż sytuację materialną obecnie: po rozwodzie. Można również postawić hipotezę, iż badane kobiety negatywnie ocenią wpływ rozwodu na sytuację materialną. Można przypuszczać, iż posiadanie większej liczby dzieci, bycie rodzicem „opiekuną”, prowadzenie gospodarstwa domowego samej lub wciąż z byłym mężem czy z rodzicami może skutkować negatywną oceną wpływu rozwodu na sytuację materialną, mieszkaniową czy pracę zawodową. Pozostałe pytania badawcze mają w dużej części charakter eksploracyjny, dlatego niemożliwe jest postawienie hipotez badawczych.

4. NARZĘDZIA POMIARU

W badaniach wykorzystano ankietę własnego autorstwa. Badane kobiety były proszone o ocenę sytuacji materialnej w trakcie trwania małżeństwa oraz po rozwodzie na skali od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało złą sytuację materialną, a 5 sytuacja materialna bardzo dobra. Ankieta zawierała również dane o charakterze socjodemograficznym jak: wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie, praca zawodowa, czas, jaki upłynął od rozwodu, czas trwania małżeństwa, ilość dzieci, bycie rodzicem „opiekuną”, zainicjowanie procesu rozwodowego, obecny stan cywilny, pozostawanie w nowym związku, zmiana miejsca zamieszkania po rozwodzie, zamieszkiwanie i prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego z byłym mężem, samodzielnie, z własnymi rodzicami, z nowym partnerem, z drugim mężem. Ponadto badane oceniały wpływ rozwodu na ich sytuację materialną, mieszkaniową oraz pracę zarobkową, szacując czy w wyróżnionych obszarach nastąpiła poprawa, pogorszenie czy też nie zaszły żadne zmiany.

5. CHARAKTERYSTYKA GRUPY BADANEJ

5.1. INFORMACJE O CHARAKTERZE SOCJODEMOGRAFICZNYM

W badaniu wzięło udział 120 kobiet po doświadczeniu kryzysu rozwodu. Badane kobiety miały średnio 40 lat ($M=40,49$; $SD=8,79$), ich wiek mieścił się w przedziale pomiędzy 24 a 71 lat. Jedna trzecia badanych kobiet $N=40$ (33,3%) zamieszkiwała średnie miasta, a jedna piąta badanych $N=25$ (20,8%) duże miasta. W małych miastach mieszkało 28 kobiet $N=28$ (23,3%), a 26 kobiet $N=26$ (21,7%) to mieszkanki wsi¹. Prawie połowa kobiet miała wykształcenie wyższe $N=59$ (49,2%), 35 kobiety (29,1%) wykształcenie średnie. 16 kobiet $N=16$ (13,3%) ukończyło szkołę zawodową, a jedynie jedna osoba badana $N=1$ (0,8%) szkołę podstawową. 8 badanych kobiet (6,7%) ukończyło szkołę policealną lub pomaturalną, jedna kobieta badana $N=1$ (0,8%) była na studiach. Większość badanych kobiet była aktywna zawodowo: 89 kobiet $N=89$ (74,2%) pracowało w pełnym wymiarze godzin, a 4 kobiety (3,3%) w niepełnym wymiarze godzin. 24 badane kobiety (20%) były to osoby niepracujące.

5.2. INFORMACJE NA TEMAT POPRZEDNIEGO MAŁŻEŃSTWA ORAZ OBECNEJ SYTUACJI RODZINNEJ

Małżeństwa badanych kobiet trwały średnio 10 lat ($M=10,56$; $SD=7,04$), a średni czas, jaki upłynął od rozwodu, to około 6 lat ($M=6,18$; $SD=6,30$). Dla 113 kobiet (94,2%) było to pierwsze małżeństwo, a jedynie dla 2 kobiet (1,7%) drugie małżeństwo.

Badane kobiety były pytane o posiadanie dzieci oraz liczbę posiadanych dzieci. Zdecydowana większość badanych kobiet posiadała jedno lub dwoje dzieci $N= 96$ (80,01%), z czego 56 kobiet (46,67%) miała jedno dziecko, a 40 kobiet (33,34%) dwoje dzieci. Niewielka ilość kobiet posiadała troje $N=5$ (4,1%) lub czworo dzieci $N=4$ (3,34%). 12 kobiet (10%) nie posiadało dzieci w ogóle.

Można powiedzieć, że po rozwodzie badane kobiety stawały się rodzicami „opiekuńczymi”: 82 osoby badane (68,3%) zadeklarowały, że to one pełnią rolę rodzica opiekuńczego, 11 kobiet (9,2%) stwierdziło, że rodzicem opiekuńczym jest ojciec. W przypadku dwóch kobiet (1,7%) dzieci były samodzielne, a jedna (0,8%) kobieta wspólnie z byłym mężem opiekowała się dzieckiem. 88 kobiet (73,3%) deklarowało wspólne zamieszkiwanie z dziećmi (mimo iż o 6 mniej określiło siebie jako rodzica „opiekuńczego”). Z kolei 10 kobiet (8,3%) deklarowało, że po rozwodzie nie mieszkają z dziećmi.²

Z badanych 120 kobiet po rozwodzie 62 kobiety (51,7%) nie związały się ponownie z nikim, 38 kobiet (31,7%) było w nowym związku po rozwodzie, a 19 kobiet (15,8%) zawarło powtórny związek małżeński. Większość badanych $N=82$ (68,3%)

1 Niewielkie różnice w liczebnościach w poszczególnych zmiennych wynikają z systemowych braków danych.

2 Różnice w zestawieniach procentowych wynikają z faktu, że część badanych kobiet nie posiadała dzieci oraz z nielicznych braków systemowych.

nie posiadała dzieci z nowego związku. 22 osoby (18,3%) posiadało dzieci z nowego związku czy nowego małżeństwa.

5.3. INFORMACJE NA TEMAT SYTUACJI MIESZKANIOWEJ

Prawie połowa badanych kobiet $N=57$ (47,5%) zmieniła miejsce zamieszkania po rozwodzie, a nieco ponad połowa $N=61$ (50,8%) nie zmieniła miejsca zamieszkania. Badane osoby były również pytane o to, z kim prowadzą po rozwodzie gospodarstwo domowe, czy i z jakimi osobami dorosłymi mieszkają. 4 z badanych kobiet (3,3%) wciąż mieszkają z byłym mężem, 43 kobiety (35,8%) mieszkają same bądź tylko z dziećmi, a 23 kobiety (19,2%) zamieszkiwały ze swoimi rodzicami. Z nowym parterem mieszkało 28 kobiet (23,4%), a 19 (15,8%) z nowym mężem. Warto zauważyć, że z 38 kobiet (31,7%), które po rozwodzie zaczęły budować nowy związek, aż 28 (23,4%) zamieszkiwało z nowym partnerem, prowadząc wspólne gospodarstwo domowe.

6. ORGANIZACJA I PRZEBIEG BADAŃ. KIERUNKI ANALIZ STATYSTYCZNYCH

Prowadzone badane stanowią fragment szerszego projektu badawczego dotyczącego roli zasobów w budowaniu dobrostanu po doświadczeniu kryzysu rozwodu. Prowadzone były m.in. w Rodzinnych Ośrodkach Diagnostyczno-Konsultacyjnych, ośrodkach wspierania rodziny, placówkach oświatowych. Badania miały charakter dobrowolny i anonimowy.

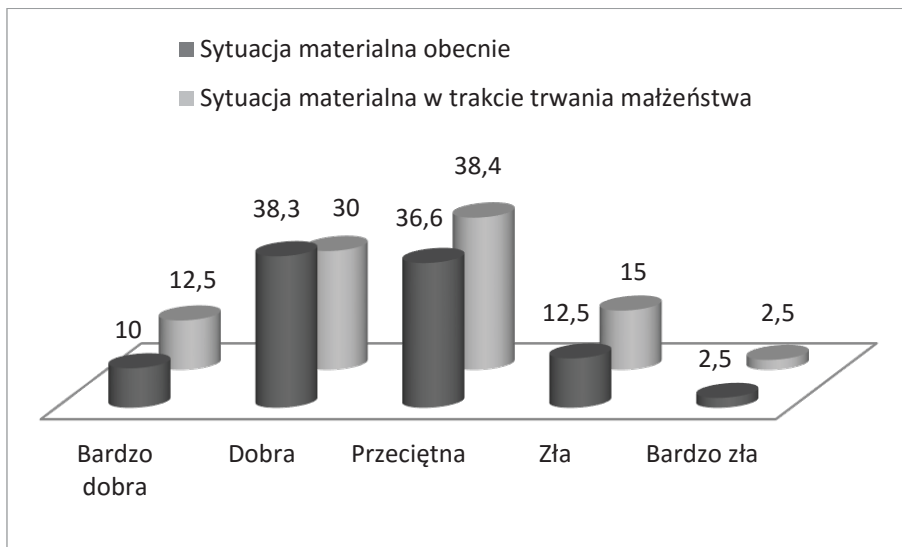
W prowadzonych badaniach dokonano zestawień procentowych, porównań międzygrupowych, posłużono się statystyką opisową, tabelami krzyżowymi, testem χ^2 . Badania były prowadzone z wykorzystaniem programu statystycznego IBM SPSS Statistics 23.0.

7. WYNIKI BADAŃ

7.1. DANE DOTYCZĄCE OCENY SYTUACJI MATERIALNEJ PRZED I PO ROZWODZIE (ODPOWIEDŹ NA PIERWSZE PYTANIE BADAWCZE)

Badane kobiety oceniły swoją sytuację materialną obecnie, czyli po rozwodzie oraz w trakcie trwania małżeństwa. Biorąc pod uwagę średnią, badane oceniły swoją obecną sytuację materialną jako przeciętną zarówno obecnie ($M=3,35$; $SD=0,89$), jak i w trakcie trwania małżeństwa ($M=3,29$; $SD=0,96$). Ocena obecnej sytuacji materialnej była nieco wyższa niż ocena sytuacji materialnej w trakcie trwania małżeństwa. Tę ostatnią cechuje też większe zróżnicowanie.

Rycina 1. Ocena sytuacji materialnej osób badanych w okresie przed i porozwodowym wyrażona w procentach

Szczegółowe procentowe zestawienie odpowiedzi w poszczególnych kategoriach zostało przedstawione na Rycinie 1. Porównując dane procentowe, można stwierdzić, że nie wystąpiły istotne różnice statystyczne w ocenie sytuacji materialnej retrospektywnej obejmującej czas trwania byłego małżeństwa i ocenie sytuacji materialnej obecnie: po rozwodzie.

7.2. DANE DOTYCZĄCE OCENY WPŁYWU ROZWODU NA SYTUACJĘ „ŻYCIOWĄ”: MATERIALNĄ, MIESZKANIOWĄ I PRACĘ ZAROBKOWĄ (ODPOWIEDŹ NA DRUGIE PYTANIE BADAWCZE)

Określając wpływ rozwodu na sytuację materialną, 43 kobiety (35,8%) stwierdziły, że nastąpiło pogorszenie w tym obszarze. Zbliżona liczba kobiet $N=46$ (38,3%) stwierdziła z kolei, że nastąpiła poprawa. 24 kobiety (20%) nie dostrzegły zmian w sytuacji materialnej. Określając wpływ rozwodu na sytuację mieszkaniową, prawie połowa kobiet $N=52$ (43,3%), stwierdziła, że nie zaszły żadne zmiany w tym obszarze. 37 kobiet (30,8%) odczuło poprawę sytuacji mieszkaniowej, a 25 kobiet (20,8%) jej pogorszenie. Określając z kolei wpływ rozwodu na pracę zawodową, jedynie 19 kobiet (15,8%) odczuło pogorszenie sytuacji w tym obszarze. Ponad połowa kobiet $N=63$ (52,5%) nie dostrzegła zmian, a 33 kobiety (27,5%) doświadczyły poprawy w obszarze pracy zawodowej.

7.3. DANE DOTYCZĄCE RÓŻNIC MIĘDZYGRUPOWYCH (ODPOWIEDŹ NA TRZECIE PYTANIE BADAWCZE)

Wyniki badań wskazują, że fakt posiadania przez kobiety dzieci oraz ilość dzieci różnicuje dokonywaną przez kobiety ocenę wpływu rozwodu na sytuację materialną. Różnice okazały się istotne statystycznie. Można powiedzieć, że poprawę sytuacji materialnej po rozwodzie dostrzegały w większej liczbie kobiety nieposia-

dające dzieci lub kobiety z jednym dzieckiem. Z kolei większa ilość kobiet z dwój-
giem dzieci dostrzegła pogorszenie sytuacji materialnej. Wyniki porównań mię-
dzygrupowych oraz wynik testu istotności różnic zostały zaprezentowane w tabeli
1.

Tabela 1: Ocena wpływu rozwodu na sytuację materialną a ilość dzieci

wpływ rozwodu na sytuację materialną				
ilość dzieci	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
brak	2	4	6	12
jedno	14	14	26	54
dwoje	22	5	9	36
troje	3	0	2	5
czworo	1	1	1	3
ogółem	42	24	44	110

$$\chi^2=15,890, df=8, p=0,044$$

Fakt posiadania przez kobiety dzieci oraz ich ilość nie ma z kolei związku z doko-
nywaną przez kobiety oceną wpływu rozwodu na sytuację mieszkaniową oraz na
pracę zarobkową.

Zamieszkiwanie bądź niezamieszkiwanie przez kobiety z dziećmi (czyli bycie
rodzicem „opiekunческим” bądź „nieopiekunческим”) nie różnicuje oceny wpływu
rozwodu na sytuację materialną kobiet. Natomiast widoczne są różnice pomiędzy
wyróżnionymi ze względu na zamieszkiwanie i niezamieszkiwanie z dziećmi gru-
pami kobiet a dokonywaną przez nie oceną wpływu rozwodu na sytuację mieszka-
niową i pracę zawodową. Tabele krzyżowe zostały zaprezentowane poniżej (tabela
2 i 3).

Tabela 2: Ocena wpływu rozwodu na sytuację mieszkaniową a zamieszkiwanie
z dziećmi

wpływ rozwodu na sytuację mieszkaniową				
zamieszkanie dzieci	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
ze mną:	15	44	26	85
nie ze mną:	5	2	2	9
ogółem	20	46	28	94

$$\chi^2=7,139, df=2, p=0,028$$

Tabela 3: Ocena wpływu rozwodu na sytuację mieszkaniową a zamieszkiwanie
z dziećmi

wpływ rozwodu na pracę zarobkową				
zamieszkanie dzieci	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
ze mną:	13	50	22	85
nie ze mną:	2	2	6	10
ogółem	15	52	28	95

$$\chi^2=6,123, df=2, p=0,047$$

Różnice pomiędzy grupami okazały się istotne statystycznie. Analiza tabel krzyżowych pozwala stwierdzić, iż kobiety, które nie mieszkają z dziećmi są skłonne twierdzić, że rozwód pogorszył ich sytuację mieszkaniową, ale też, że wpłynął na polepszenie, poprawę w obszarze pracy zawodowej. Zależności są wprawdzie widoczne, ale należy zachować dużą ostrożności w interpretacji wyników ze względu na małą liczebność grupy kobiet będących rodzicami „nieopiekującymi”.

W dalszej kolejności próbowano zweryfikować, czy dokonywana przez kobiety ocena wpływu rozwodu na sytuację „życiową”: materialną, mieszkaniową i pracę zawodową może być różna w zależności od tego, z kim kobieta mieszka i prowadzi gospodarstwo domowe po rozwodzie. Różnice okazały się istotne statystycznie w przypadku oceny wpływu rozwodu na sytuację materialną (wyniki zaprezentowano w tabeli 4) oraz oceny wpływu rozwodu na sytuację mieszkaniową (wyniki zaprezentowano w tabeli 5). Fakt zamieszkiwania i prowadzenia gospodarstwa domowego samej lub z kimś nie wiąże się w sposób istotny statystycznie z oceną wpływu rozwodu na pracę zawodową.

Tabela 4: Ocena wpływu rozwodu na sytuację materialną a fakt zamieszkiwania i prowadzenia z kimś gospodarstwa domowego po rozwodzie

wpływ rozwodu na sytuację materialną				
zamieszkiwanie z:	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
nadal z byłym mężem	3	1	0	4
sama	19	11	10	40
ze swoimi rodzicami	10	4	8	22
z nowym parterem	8	3	15	26
z drugim mężem	2	3	14	19
ogółem	42	22	47	111

$$\chi^2=17,847, df=8, p=0,022$$

Analizując tabele krzyżowe, można stwierdzić, iż większa liczba kobiet, które mieszkają same, deklaruje, że rozwód wpłynął na pogorszenie ich sytuacji materialnej, ale nie wprowadził zmian w ich sytuacji mieszkaniowej. Z kolei kobiety mieszkające i prowadzące gospodarstwo domowe wspólnie z nowym partnerem, a zwłaszcza kobiety mieszkające i prowadzące gospodarstwo domowe wspólnie z drugim mężem deklarują, iż rozwód wpłynął na poprawę ich sytuacji materialnej oraz poprawę sytuacji mieszkaniowej lub nie przyczynił się do zmian w sytuacji mieszkaniowej.

Tabela 5: Ocena wpływu rozwodu na sytuację mieszkaniową a fakt zamieszkiwania i prowadzenia z kimś gospodarstwa domowego po rozwodzie

wpływ rozwodu na sytuację mieszkaniową				
zamieszkiwanie z:	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
nadal z byłym mężem	3	1	0	4
sama	9	23	9	41
ze swoimi rodzicami	8	9	5	22
z nowym parterem	3	8	14	25
z drugim mężem	1	8	10	19

wpływ rozwodu na sytuację mieszkaniową				
zamieszkiwanie z:	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
ogółem	24	49	38	111

$$\chi^2=20,670, df=8, p=0,008$$

Niewielka wśród badanych liczba kobiet nadal mieszkających z byłym mężem ocenia, iż rozwód pogorszył ich sytuację materialną. Jednocześnie kobiety te stwierdzają, iż rozwód pogorszył ich sytuację mieszkaniową. Oceny wpływu rozwodu na sytuację materialną i mieszkaniową dokonywane przez kobiety mieszkające ze swoimi rodzicami są bardzo zróżnicowane.

Sprawdzono również, czy ocena wpływu rozwodu na badane obszary wiąże się z faktem zainicjowania rozwodu. Okazało się, iż Inicjatorce procesu rozwodowego częściej oceniają, iż rozwód wpłynął na polepszenie ich sytuacji materialnej, z kolei Nie-Inicjatorce deklarują raczej, iż rozwód wpłynął na pogorszenie ich sytuacji materialnej. Wyniki porównań międzygrupowych oraz test istotności różnic zostały zaprezentowane w tabeli 6.

Tabela 6: Ocena wpływu rozwodu na sytuację materialną a fakt zainicjowania procesu rozwodowego

wpływ rozwodu na sytuację materialną				
	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
Inicjator	21	15	40	76
Nie-Inicjator	21	8	3	32
ogółem	42	23	43	108

$$\chi^2=19,234, df=2, p=0,0001$$

Podobnie, oceniając wpływ rozwodu na sytuację mieszkaniową, Inicjatorce procesu rozwodowego dostrzegały brak zamian lub poprawę w tym obszarze. Z kolei Nie-Inicjatorce stwierdziły brak zmian lub pogorszenie sytuacji mieszkaniowej. Wyniki porównań międzygrupowych oraz test istotności różnic zostały zaprezentowane w tabeli 7.

Tabela 7: Ocena wpływu rozwodu na sytuację mieszkaniową a fakt zainicjowania procesu rozwodowego

wpływ rozwodu na sytuację mieszkaniową				
	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
Inicjator	11	36	31	78
Nie-Inicjator	12	14	5	31
ogółem	23	50	36	109

$$\chi^2=10,116, df=2, p=0,006$$

Różnice w ocenie wpływu rozwodu na pracę zawodową pomiędzy grupami Inicjatorek i Nie-Inicjatorek są nieco słabsze, ale wciąż istotne statystycznie. Duża część dwóch wyróżnionych grup stwierdziła, iż rozwód nie wpłynął na zmiany w obszarze pracy zawodowej. Jednakże Inicjatorce częściej dostrzegały poprawę, oceniają

wpływ rozwodu na pracę zawodową. Wyniki porównań międzygrupowych oraz test istotności różnic zostały zaprezentowane w tabeli 8.

Tabela 8: Ocena wpływu rozwodu na pracę zawodową a fakt zainicjowania procesu rozwodowego

wpływ rozwodu na pracę zarobkową				
	pogorszenie	bez zmian	poprawa	ogółem
Inicjator	11	40	28	79
Nie-Inicjator	7	21	3	31
ogółem	18	61	31	110

$$\chi^2=7,439, df=2, p=0,024$$

8. DYSKUSJA WYNIKÓW

Wbrew postawionym hipotezom nie wystąpiły istotne różnice statystyczne w ocenie sytuacji materialnej retrospektywnej obejmującej czas trwania byłego małżeństwa i ocenie sytuacji materialnej obecnie: po rozwodzie. Widoczne jest również duże zróżnicowanie wśród kobiet w ocenach wpływu rozwodu na sytuację „życiową”: materialną, mieszkaniową i pracę zarobkową. Porównywalna liczba kobiet dostrzegąca pogorszenie, poprawę lub brak zmian w poszczególnych obszarach. Być może wynika to faktu, iż w prowadzonych badaniach nie był kontrolowany czas, jaki upłynął od rozwodu. Duża rozpiętość czasowa od momentu, kiedy rozwód miał miejsce, stanowi pewne ograniczenie badań.

Interesujące natomiast wydają się porównania pomiędzy wyróżnionymi grupami kobiet. Wpływ rozwodu na pogorszenie sytuacji materialnej dostrzegalny był zwłaszcza u kobiet mieszkających po rozwodzie samotnie. Również kobiety posiadające dwoje dzieci dostrzegą pogorszenie swojej sytuacji materialnej po rozwodzie. Z kolei kobiety nie posiadające dzieci oraz kobiety posiadające jedno dziecko stwierdzały, że rozwód wpłynął raczej na poprawę ich sytuacji materialnej. Nie jest możliwa interpretacja wyników dotyczących kobiet z trojgiem lub czworgiem dzieci ze względu na niewielką ilość osób badanych w tej grupie. W rodzinach wielodzietnych – zgodnie z danymi statystycznymi – prawdopodobieństwo rozwodu jest o wiele niższe niż w rodzinach bez dzieci lub z jednym, czy z dwojgiem dzieci (Rocznik demograficzny GUS, 2014).

Badane kobiety w zdecydowanej większości były rodzicami „opiekuńczymi”, co jest zgodne z powszechną tendencją do powierzania przez sądy opieki nad dziećmi matce. Liczba matek będących rodzicami „nieopiekuńczymi” była na tyle mała, że nie jest możliwe wyciągnięcie jednoznacznych wniosków interpretacyjnych. Matki, które nie mieszkały z dziećmi, stwierdzały, że rozwód pogorszył ich sytuację mieszkaniową. Mogło to być związane z tęsknotą za dziećmi, których od rozwodu nie widują codziennie. Stwierdzały również, że rozwód pozytywnie wpłynął na ich pracę zawodową, co z kolei może wynikać z możliwości skoncentrowania się na pracy przy poczuciu odciążenia od codziennej troski i opieki nad dziećmi.

Rozwiedzione matki będące rodzicami „opiekuńczymi” często zmuszone są do korzystania z opieki społecznej, co jeszcze bardziej osłabia ich poczucie kontroli

oraz zdolność do poszukiwania oparcia we własnych siłach (Beisert, 2000, Gaffal, 2010). Zaprezentowane wyniki wskazują, że negatywny wpływ rozwodu na sytuację materialną szczególnie odczuwały kobiety, które same prowadziły gospodarstwo domowe oraz kobiety posiadające dwoje dzieci. Swoistym czynnikiem chroniącym przed negatywnym wpływem rozwodu, który przejawia się znacznym pogorszeniem sytuacji materialnej i ryzykiem ubóstwa, okazało się istnienie nowego związku partnerskiego, a zwłaszcza drugiego małżeństwa. Wielu badaczy (Amato, 2000, Demo, Fine, 2010) podkreśla, że nowa relacja intymna budowana po rozwodzie stanowi czynnik ochronny, który ułatwia przystosowanie do sytuacji porozwodowej, zabezpieczając też przed doświadczeniem biedy i przed koniecznością korzystania z pomocy socjalnej.

W świetle prowadzonych badań również bycie Inicjatorką procesu rozwodowego stanowi czynnik ochronny, przyczynia się bowiem w większym stopniu do postrzegania pozytywnego wpływu rozwodu na sytuację materialną, mieszkaniową i pracę zawodową. Z kolei bycie Nie-Inicjatorem wiąże się z częstszym postrzeganiem negatywnego wpływu rozwodu na sytuację „życiową”. Ważne jest, iż fakt bycia Inicjatorem procesu rozwodowego pociąga za sobą wiele zmiennych psychologicznych. Są to między innymi: większe poczucie kontroli, wcześniejsze „uporanie” się z emocjami towarzyszącymi kryzysowi rozwodu, bycie na innym niż Nie-Inicjator etapie radzenia sobie z trudnościami, przekierowanie uwagi na przyszłość (Przybyła-Basista, 2006, Gaffal, 2010). Być może kobiety po rozwodzie, w przypadku gdy same o nim zdecydowały, rzeczywiście potrafią poradzić sobie z dużą ilością problemów i niezależnie od obiektywnego obniżenia standardu życia mogą dostrzegać subiektywną poprawę swojej sytuacji (Wang, Amato, 2000).

Dla oceny wpływu rozwodu na sytuację „życiową” ważne wydają się okoliczności obiektywne: posiadanie dzieci, ilość dzieci, bycie rodzicem „opiekuńczym”, samodzielne prowadzenie gospodarstwa domowego, zamieszkiwanie z nowym partnerem czy z drugim mężem, ale też aspekty psychologiczne związane z byciem Inicjatorką procesu rozwodowego takie jak: kontrola, decyzyjność, osobista ocena rozmiaru problematycznych doświadczeń, akceptacja zmian, jakie zaszły po rozwodzie oraz orientacja na przyszłość.

9. LITERATURA

- Amato P. R., Life-Span Adjustment of Children to Their Parents' Divorce, "The Future of Children. Children and Divorce", vol. 4, no. 1, 1994, pp. 143-164.
- Amato P. R., The Consequences of Divorce for Adults and Children, *Journal of Marriage and the Family*, 62, 2000, pp. 1269-1287.
- Baitar R., Buysse A., Brondeel R., De Mol J., Rober P., Post-divorce Wellbeing in Flanders: Facilitative Professionals and Quality of Arrangements Matter, "Journal of Family Studies", 18, 1, 2012, pp. 62-75.
- Beisert M., *Rozwód. Proces zmagania się z kryzysem*, Poznań 2000.
- Crane, D. R., *Podstawy terapii małżeństw*, Gdańsk 2002.
- Demo, D. H., Fine, M. A., *Beyond the average divorce*. Los Angeles 2010.
- Gaffal M., *Psychosocial and Legal of Marital Breakdown*, Berlin Heidelberg, 2010, pp. 47-82.

- Perrig-Chiello P., Hutchison S., Morselli D., Patterns of psychological adaptation to divorce after a long-term marriage, "Journal of Social and Personal Relationships", 32, 3, 2015, pp. 386–405.
- Przybyła-Basista H., Mediacje rodzinne w konflikcie rozwodowym. Gotowość i opór małżonków a efektywność procesu mediacji, Katowice 2006.
- Rocznik demograficzny 2014 Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2014. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2014,3,8.html>, 2.04.2016.
- Symoens S., Van de Velde S, Colman E., Bracke P., Divorce and the Multidimensionality of Men and Women's Mental Health: The Role of Social-Relational and Socio-Economic Conditions, "Applied Research Quality Life", 9, 2014, pp. 197–214.
- Pettit E. J., Bloom B. L., Whose Decision Was It? The Effects of Initiator Status on Adjustment to Marital Disruption, "Journal of Marriage and Family", vol. 46, 3, 1984, pp. 587-595.
- Power M. R., Stages of separation, "Australian Journal of Family Law", 10, 2, 1996, pp. 143-162.
- Thuen F., Psychiatric Symptoms and Perceived Need for Psychiatric Care After Divorce, "Journal of Divorce & Remarriage", vol. 34, 1-2, 2001, pp. 61-76.
- Walsh F., Normal family processes: Growing diversity and complexity, New York 2003.
- Wang H., Amato P.R., Predictors of Divorce Adjustment: Stressors, Resources, and Definitions, "Journal of Marriage and Family", vol. 62, 3, 2000, pp. 655–668.